

pio Nowak

"Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie 1939-1945. Wybór dokumentów źródłowych ", oprac. A. Mężyński, przy współpracy H. Łaskarzewskiej, Warszawa 2003 : [recenzja]

Biblioteka 8 (17), 256-260

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ma charakter modelowo-erudycyjny. Autorka zebrała olbrzymi materiał faktograficzny, często opierając się na zupełnie nieznanymi źródłach i na każdej praktycznie stronie książki, daje dowód znajomości literatury przedmiotu: od syntez do najdrobniejszych przyczynków. Natomiast wątek modelowy badań dotyczy przede wszystkim potraktowania ruchu wydawniczego jako wieloaspektowego zjawiska społecznego, które nie daje się w pełni wyjaśnić w ramach izolowanego modelu, ograniczonego wyłącznie do wąsko rozumianego zjawiska tzw. ruchu wydawniczego. Autorka słusznie rozszerzyła go o zagadnienia czytelnictwa, bibliotekarstwa, cenzury etc.

Książka Danuty Wańki nie jest oczywiście opracowaniem pionierskim w zakresie tak rozumianego paradygmatu badawczego, niemniej należy do nielicznej grupy opracowań, w których w pełni wykorzystano możliwości takiego postępowania badawczego. Z pewnością jest ważną pozycją w historiografii książki polskiej okresu zaborów, jednocześnie stanowiąc cenną publikację w kanonie literatury historycznej.

Piotr Nowak

Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945. Wybór dokumentów źródłowych. (Wissenschaftliche Bibliotheken im Generalgouvernement in den Jahren 1939–1945. Ausgewählte Quellendokumente). Wybór i opracowanie A. Mężyński przy współpracy H. Łaskarzewskiej, Warszawa: Polskie Towarzystwo Bibliologiczne; Wydawnictwo LTW, 2003, XXXIV s., 540 s., 2 nlb.

W ostatnich dniach października 1939 r. na ziemiach polskich, które nie zostały wcielone do Rzeszy, okupant hitlerowski utworzył nową jednostkę terytorialno-administracyjną – tzw. Generalgouvernement (Generalne Gubernatorstwo). Początkowo obejmowało ono tereny województw: kieleckiego, krakowskiego, lubelskiego oraz częściowo warszawskiego i łódzkiego. Po agresji hitlerowskiej na Związek Radziecki, w sierpniu 1941 roku, GG rozszerzone zostało o dalsze cztery województwa – lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie oraz wołyńskie. Decyzja powołania Generalnej Guberni była częścią konsekwentnie realizowanego, w każdym razie w początkowych latach wojny, Generalnego Planu Wschodniego, mającego na celu uczynienie z Europy Środkowej i Wschodniej rezerwuaru taniej siły roboczej, przy jednoczesnej rabunkowej eksploatacji tych ziem. Rzecz jasna, założenia Generalnego Planu Wschodniego nie przewidywały rozwoju polskiej kultury, nauki i oświaty. Wręcz przeciwnie, jego realizacja rozpoczęła się właśnie od likwidacji szkolnictwa wyższego i średniego oraz placówek kultury. Okupant przedefiniował także funkcje istniejącej sieci bibliotek naukowych, wszakże jej nie likwidując.

Za działalność bibliotek naukowych w Generalnym Gubernatorstwie odpowiadało berlińskie Ministerstwo Nauki, Wychowania i Oświaty Ludowej Rzeszy. Na terenie GG utworzono wydział tego resortu, który ostatecznie przyjął nazwę Wydziału Głównego Oświaty i Wychowania. W ramach jego struktury, w lipcu 1940 roku powołano Główny Zarząd Bibliotek (Hauptverwaltung der Bibliotheken im GG). Kierował nim Gustav Abb. Jednym z efektów działania Zarządu była centralizacja wielu, najczęściej rozproszonych bibliotek akademickich. W tym celu utworzono cztery tzw. biblioteki państwowe: w Krakowie, Warszawie, Lublinie i Lwowie. Podlegały one bezpośrednio GZB.

Interesujący nas tom jest bardzo udaną próbą edycji najważniejszych źródeł dokumentujących losy bibliotek naukowych w Generalnym Gubernatorstwie. Jak pisze we *Wstępie* profesor Andrzej Mężyński: [...] „zachowały się bowiem stosunkowo liczne dokumenty, wytworzone przez urzędy niemieckie, odnoszące się do tych bibliotek. Biblioteki naukowe w czasie okupacji tworzyły jednolitą strukturę organizacyjną, były centralnie zarządzane przez właściwy urząd w GG, który prowadził dokumentację i gromadził odpowiednie archiwum. Podobne materiały zachowały się – w różnym stopniu kompletności – w poszczególnych bibliotekach wchodzących w skład sieci bibliotek naukowych GG” (s. XII).

Zasób dokumentujący działania w Generalnej Guberni podległych Ministerstwu Nauki, Wychowania i Oświaty Ludowej Rzeszy obecnie przechowywany jest w Archiwum Federalnym w Koblencji (R 21/10.616 Die wissenschaftlichen Bibliotheken der früheren Republik Polen. Bibliotheken 1 I). Zachowana część archiwum Wydziału Głównego Nauki i Wychowania w tej chwili znajduje się w dwóch zbiorach: Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Materiały z Archiwum Akt Nowych nie zawierają jednak informacji dotyczących bibliotek.

Jednym z najważniejszych zespołów prezentowanych w edycji jest materiał archiwalny wytworzony przez Główny Zarząd Bibliotek. Wędrował on po różnych archiwach, by w połowie lat dziewięćdziesiątych – w stanie częściowo zdekompletowanym – znaleźć swoje ostateczne miejsce w Bundesarchiv Berlin–Lichterfelde. Z uwagi na wartość tego zespołu dla badań nad dziejami bibliotek, warto *in extenso* przedrukować cały ten fascykuł z jego nagłówkami (za: *Wstęp*, s. XV–XVI).

Sygnatura nadana w Bundesarchiv Berlin–Lichterfelde	Wcześniejsza sygnatura Bibl. Państwowej w Krakowie	Tytuł	Okres
1.		[Varia dot. bibliotek warszawskich]	XII 1939–IX 1943
2.	H 4	Hauptverwaltung. Verwaltung und Bestände	II 1940–I 1944
3.	H 6	Hauptverwaltung. Büchervermehrung	V 1940–I 1943
4.	H 7	Hauptverwaltung. Sonstiges Leihund sonstiger Aussenverkehr	VI 1940–V 1943
5.	V 5	Hauptverwaltung. Verordnungen Finanzen 1943	III 1943–V 1944
6.	H 2	[Finanse]	IX 1941–XII 1943
7.	H 2	[Budżet]	I–VII 1944
8.	V 3	Verordnungen. Personal – 1943	XII 1942–VI 1944
9.	WA	Warschau Staatsbibliothek. Allgemeines	VII 1940–V 1944
10.	W	Staatsbibliothek Warschau. Finanzen	VIII 1940–VII 1944
11.	W 1/4/1	Warschau Staatsbibliothek. Abt. 1. Verwaltung und Bestände. Berichte 1940	VI–XII 1940
12.	W 1/4	Warschau Staatsbibliothek. Abt. 1. Verwaltung und Bestände.	I–XI 1941

13.	W 1/4	Berichte 1941 Warschau Staatsbibliothek. Abt. 1. Verwaltung und Bestände.	XII 1940–I 1944
14.	D 5	Berichte 1942–1943 Warschau Staatsbibliothek. Abt. 1. Gebäude und Einrichtg	V 1940–IX 1943
15.	E 4	Warschau Staatsbibliothek. Abt. 2. Verwaltung und Bestände – Berichte	XI 1940–XI 1943
16.	Le	Lemberg. Allgemeines	VIII 1941–VI 1944
17.	Le	[Lemberg. Allgemeines]	V 1942–III 1944
18.	Le	Lemberg. Finanzen	VIII 1941–III 1944
19.	Lu 1	Lublin. Allgemeines	V 1941–XI 1942
20.	Lu 1	Stadt Bibliothek. Lublin. Allgemeines 1943–1944	IX 1943–VI 1944
21.	Lu 2	Lublin. Finanzen/Devisen	V 1941–I 1944
22.	Lu 4	Lublin. Verwaltung und Bestände – Berichte – 1942–1943, 1944	XI 1941–XI 1943
23.		[Lublin. Zwrot bibliotek prawosławnych diecezji chełmskiej i podlaskiej]	III 1942–II 1944
24.	G 5	Gebäude und Einrichtg. Bibl. techn. Einrichtungen	VI 1941–III 1944
25.		Ankauf des Chopin Museums in Paris	V 1942–XII 1943
26.		Chopin-Sammlung 1944	I 1944–VII 1944

Wymienione cztery biblioteki państwowe posiadały również kancelarie i gromadziły własne dokumenty. Archiwum bibliotek państwowych w Krakowie oraz w Lublinie jest w tej chwili częścią Archiwum Biblioteki Jagiellońskiej, archiwalia BP w Warszawie znajdują się w archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie oraz Biblioteki Narodowej, BP we Lwowie w Dziale Rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu oraz – częściowo – w archiwum lwowskiej Biblioteki Uniwersyteckiej i w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym we Lwowie.

W prezentacji materiału wydawcy stanęli przed typowym w takiej sytuacji wyborem – jakie źródła włączyć do edycji, z wydania jakich natomiast zrezygnować? Metoda selekcyjna ma zarówno wady, jak i zalety. Najlepiej byłoby publikować wszystkie dokumenty, co jednak jest nieczęste, szczególnie w przypadku gdy chodzi o duży korpus źródeł, niełatwo bowiem znaleźć pieniądze na tego typu wydawnictwa.

Z uznaniem odnotować więc należy, że wydany przez Mężyńskiego i Łaskarzewską tom jest bardzo obszerny, co zawdzięczamy dotacjom Komitetu Badań Naukowych, Departamentu Dziedzictwa Narodowego Ministerstwa Kultury oraz Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej. Czytelne i nie budzące wątpliwości są kryteria, na podstawie których kierowano poszczególne dokumenty do druku.

„Zdecydowano się – pisze redaktor – na publikację dokumentów ocenionych jako najważniejsze dla poszczególnych tematów, zawierających np. kluczowe decyzje co do struktury GZB oraz zarządzania największymi polskimi księżnicami, czy też sprawozdania z kolejnych etapów ich działalności. [...] Szczególną uwagę zwrócono na relacje

GZB z Hansem Frankiem, czy władzami dyskrzyktów, od których zależał w dużej mierze los polskich bibliotek” (s. XVIII).

Do wydania włączono tylko jeden zespół nie spełniający tych kryteriów: fragmenty dokumentacji zakupu chopinianów dla Biblioteki Państwowej w Krakowie (tzw. francuskie Muzeum Chopina, stanowiące własność prezesa Towarzystwa Chopinowskiego w Paryżu – Eduarda Gauche’a).

Wydanie podzielone zostało na dwie zasadnicze części. Pierwsza, nosząca tytuł *Dokumenty urzędowe*, jest zbiorem, na który składają się głównie teksty wytworzone w procesie pragmatyki służbowej. Najczęściej są to protokoły zebrań pracowników, zespołów kierowniczych oraz wszelkiego rodzaju sprawozdania. Osobną, obszerną częścią tego działu jest prowadzona przez biblioteki i stosowne urzędy korespondencja służbowa. Kolejną stanowią notatki i sprawozdania bibliotekarzy i urzędników różnych szczebli.

Część druga edycji to przede wszystkim wspomnienia osób biorących udział w wydarzeniach tamtego okresu (*Pamiętniki, wspomnienia, korespondencja*). Mamy tu m.in. różnego rodzaju listy oraz przede wszystkim bezcenne w tej chwili – bowiem żyjących świadków tamtych dni jest już niewiele – wspomnienia i dzienniki, np. Wacława Borowego, Henryka Barycza, Edwarda Kuntzego, Jerzego Zathey, Wilhelma Wittego, Adama Lewaka, Alodii Kaweckiej-Gryczowej czy Ksawerego Świerkowskiego.

Dział pierwszy (*Dokumenty Urzędowe*) ma układ chronologiczny. Podzielony został na osiem części, poświęconych latom od 1939 do 1946. Ostatnia dotycząca roku 1946 jest najmniej obszerna. Zawiera dwa krótkie listy K. Witkiewicza do J. Grycza, w których mowa o zarzutach kierowanych pod adresem tego ostatniego, o rzekomej kolaboracji w latach okupacji. Dokumenty te wytworzone zostały już po wojnie; dotyczą oczywiście zagadnień funkcjonowania struktury bibliotecznej GG.

Wspomniane źródła, podobnie jak źródła z pierwszej części, ułożono w porządku chronologicznym. Wcześniej część z nich została już udostępniona drukiem i w niniejszej edycji znalazły się tylko ich skróty zawierające najciekawsze wątki. Niepublikowane natomiast materiały wydano *in extenso*.

Poza podstawowymi danymi identyfikującymi (miejsce przechowywania, sygnatura, datacja, nazwa zespołu), dokumenty napisane w języku niemieckim posiadają regest w języku polskim, natomiast dokumenty napisane w języku polskim zaopatrzone w regesty polskie i niemieckie.

Wydanie przygotowane zostało doskonale od strony warsztatu edytorskiego. Źródła z tego okresu nie nastroczają poważniejszych problemów tekstologicznych, dlatego – siłą rzeczy – aparat krytyczny nie jest tu szczególnie rozbudowany. Niewątpliwą zasługą wydawców było jednak doskonałe przygotowanie aparatu naukowego.

Edycję uzupełniono o biogramy najważniejszych postaci z tego okresu¹, kalendarium wydarzeń oraz indeksy: osobowy i instytucji. Ponadto wyposażona jest w dość bogaty materiał ilustracyjny i posiada twardą oprawę.

W aparacie pojęciowym proponowanym przez wybitnego metodologa historii M. Mandelbauma² paradygmat uprawiania historii obejmuje zarówno tzw. historię ogólną, jej przedmiotem jest rozległy obszar obserwacji (np. państwo czy naród), oraz

¹ Gustawa Abba, Józefa Grycza, Aleksandra Himpela, Ulricha Johanssena, Rudolfa Kummera, Edwarda Kuntzego, Wasła Kutschabsky’ego, Adama Lewaka, Kajetana Mühlma, Petera Paulsena, Juliana Pulikowskiego, Stefana Wierczyńskiego i Wilhelma Wittego.

² M. Mandelbaum, *The Anatomy of Historical Knowledge*, New York 1978, (cyt. za J. Topolski, *Teoria wiedzy historycznej*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1983, s. 26).

– na przeciwległym niejako biegunie – szereg historii specjalnych, składających się na wymienioną wcześniej historię ogólną. Można by zatem, za Jerzym Topolskim, mówić o syntetycznym i analitycznym aspekcie badań historycznych³. Niektórym z owych historii specjalnych przypada szczególna rola w procesie tworzenia syntezy historycznej. Wydaje się, że należy do nich m.in. historia kultury, w której jak w soczewce skupiają się najważniejsze elementy ogólnego procesu dziejowego. Edycja źródeł przygotowana przez Andrzeja Mężyńskiego i Hannę Łaskarzewską powinna wydatnie przyspieszyć badania nad integralną częścią historii kultury i życia umysłowego, jaką właśnie jest historia bibliotek.

Piotr Nowak

³ J. Topolski, *op. cit.*, s. 26.

Informacja europejska w polskich bibliotekach publicznych, Warszawa: Instytut Informacji Naukowej i Studiów Bibliologicznych Uniwersytetu Warszawskiego, Centrum Edukacji Bibliotekarskiej Informacyjnej i Dokumentacyjnej, 2003, s. 113.

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej zmusiło nas niejako do przyśpieszonej edukacji, która objęła niemal wszystkie obszary naszego życia. Trzeba dość szybko przyswoić sobie obowiązujące w Europie standardy, stąd kursy, szkolenia, konferencje, które z jednej strony pozwalają uświadomić sobie różnice i opóźnienia, z drugiej – co chyba jest bardziej istotne – przynoszą rzetelną i systemową informację o unijnych normach i standardach. Na fali takich właśnie inicjatyw pod patronatem Fundacji INFO XXI zorganizowano wśród bibliotekarzy bibliotek gminnych i powiatowych przeszkolenie w zakresie usług informacyjnych na temat Unii Europejskiej: *Informacja europejska w polskich bibliotekach publicznych*.

W dniach 26–27 maja 2003 na Uniwersytecie Warszawskim odbyła się konferencja, podczas której podsumowano wyniki tych szkoleń. Prezentowana książka – efekt owej konferencji zawiera wygłoszone tam referaty. Uwaga referentów koncentrowała się na kilku podstawowych problemach:

- wiedza praktyczna na temat polityki informacyjnej UE i jej serwisów informacyjnych;
- moduły instruktażowe, zaznajamiające ze standardami usług informacyjnych i zarządzaniem bibliotekami w UE.
- biblioteka i jej *public relation*
- typologii i metodologii obsługi czytelników szukających informacji o UE;
- wykorzystanie najnowszych technologii informatycznych w informowaniu o UE;

Autorzy z jednej strony opisują aktualny stan polskiego bibliotekarstwa, przeobrażenia, jakim ostatnio podlega i wynikającym stąd wnioskom. W ten sposób czytelnik tych materiałów otrzymuje rzetelną informację o teraźniejszości polskich bibliotek publicznych, zadaniach i problemach, jakie w najbliższym czasie będą musiały one podjąć, wreszcie zwięzły przegląd wzorów, standardów i rozwiązań obowiązujących w UE oraz możliwości ich zastosowań w polskich realiach.